

τεία, μετὰ δὲ ταῦτα τὰ γενόμενα παρ' ἰδιωτῶν (110 ἐν συνόλῳ). Ἀκολουθοῦν μέχρι τοῦ ἀριθμοῦ 189 ἐπιγράμματα προσερχόμενα ἐκ τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν πόλεων καὶ τῶν ἀποικιῶν. Ἐκεῖθεν καὶ μέχρι τέλους καταχωρίζονται ἀναθηματικά ἐπιγραφαί, προτάσσονται ὅμως καὶ ἐν προκειμένῳ ἐκεῖνα, αἱ ὁποῖαι ἔχουν εὐρεθῆ εἰς τὴν Ἀττικὴν. Ἐπισυνάπτεται κατάλογος ὀνομάτων ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, ὡς καὶ γεωγραφικὸς τοιοῦτος. Τὸ βιβλίον δὲν διεκδικεῖ τίτλους πρωτοτυπίας, εἶναι ὅμως μίᾳ ἐπιμελημένῃ συμβολῇ εἰς τὰς ἀνθρωπιστικὰς Σπουδὰς.

ΜΑΡΚ. Θ. ΜΙΤΣΟΣ

* * *

ΑΓΓΕΛΟΥ Σ. ΒΛΑΧΟΥ, **Μεροληψίες τοῦ Θουκυδίδη** [Ἀθήναι, 1974]
σ. 249.

Τὸ βιβλίον αὐτό, πού ὁ ἴδιος ὁ συγγραφεὺς του σεμνὰ χαρακτηρίζει ὡς «δοκίμιο», εἶναι μετάφρασις (ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τὴν κυρίαν Ἄνναν Τριανταφύλλου - Μωραΐτη, φιλόλογον) τοῦ ἐκδοθέντος τὸ 1970 ὑπὸ τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου Ἀθηνῶν *Partialités chez Thucydide*.

Ἀποτελεῖται ἀπὸ Πρόλογον (σ. 9—13) καὶ πέντε Κεφάλαια: Α: Ἀθήνα καὶ Σπάρτη (15—56), Β: Νικίας ὁ Νικηράτου (58—146), Γ: Κλέων ὁ Κλεαινέτος (148—181), Δ: Ἡ ἐκστρατεία τῆς Σικελίας (183—215) καὶ Ε: Ἡ Πεντηκονταετία (216—249).

Ὁ συγγραφεὺς, γνωστός, μεταξὺ ἄλλων, διὰ τὴν ὠραίαν μετάφρασιν τοῦ Θουκυδίδου καὶ τὸ γοητευτικὸν ἐκεῖνο ἀνάγνωσμα «Ὁ κύριός μου ὁ Ἀλκιβιάδης», εὐτυχῶς δὲν εἶναι φιλόλογος ἢ ἱστορικός· ὅποτε τοῦ συγχωρεῖται ἡ εἰκονοκλαστικὴ πρόθεσις νὰ καταρρίψῃ τὴν ὑπὸ ἀρχαίων καὶ νέων διατυπωθεῖσαν γνώμην περὶ ἀμεροληψίας τοῦ Θουκυδίδου. Διὰ τὴν πρόθεσιν του αὐτὴν ὁ συγγρ. ἀπολογεῖται εἰς τὸν Πρόλογόν του (σ. 9): «Θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ φανταστεῖ ὅτι μ' ἐσπρωξε ἕνας Ἡροστρατισμός, χαρὰ καταστροφῆς (ἀλλὰ ἢ στερεότητα τοῦ μνημείου «Θουκυδίδης» μὲ προφυλάσσει ἀπὸ μιᾶ τέτοια κατηγορία)». Ἄλλου ὁ συγγρ. (σ. 15) διερωτᾶται: «Μήπως κι' ἐγὼ μεροληπτῶ ἀπέναντι στοῦ Θουκυδίδη;» Ἀπαντᾷ ὁ ἴδιος: «Ἄν τοῦτο συμβαίνει, εἶναι μόνο πρὸς τιμὴν του [sc. τοῦ Θ.], ἀφοῦ ξεκινοῦν ὅλα ἀπὸ ἕνα μεγάλο θαυμασμό». (!) Καὶ καταλήγει: «Ἄλλωστε ἡ προσπάθεια ἀνεύρεσης μεροληψιῶν στὸν Θουκυδίδη εἶναι μιᾶ ἐργασία, πού μπορεῖ νὰ παραβληθεῖ μ' ἐκείνη τοῦ ἀστρονόμου, πού ἐρευνᾷ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἡλίου γιὰ νὰ τῆς βρεῖ κηλίδες». Τότε πρὸς τί τὸ βιβλίον;

Τὸ ἔργον τοῦ Β. δὲν στερεεῖται ἀρετῶν, ἰδιαίτερος εἰς ὅσα λέγει περὶ τῆς προ-καταλήψεως τοῦ Θ. κατὰ τοῦ Κλέωνος (ἂν καὶ αὐτὸ ἔχει ὑποδειχθῆ ὑπὸ πολλῶν προηγουμένων, ἰδίᾳ τῆς ἀγγλικῆς φιλολογικῆς παραδόσεως), ἀλλ' αἱ ἴσως παρερμηνεῖαι λόγῳ ὑπεραπλουστεύσεως καὶ τὰ ποικίλα σφάλματα μειώνουν κατὰ πολὺ τὴν οἰανδήποτε ἀξίαν τοῦ φιλοδόξου αὐτοῦ βιβλίου. Ἰδοὺ μερικὰ μόνον παραδείγματα γλωσσικῶν λαθῶν: σ. 21 Μιλήσιοι ἀντὶ Μήλιοι, σ. 31 παραλήψεις ἀντὶ παραλείψεις, σ. 37 Thucydides, αὐτόθι remarquably, σ. 39 Etudes classique, σ. 160 δις Comme ἀντὶ τοῦ (δις ὀρθοῦ εἰς τὴν ἑναντι σελ. 161) Gomme, σ. 183 ἀνὰ ἀποπλύνω τὸν Κλέωνα (!). Μέρος τῆς εὐθύνης πρέπει ἴσως νὰ καταλογισθῆ εἰς τὴν κυρίαν Μωραΐτη, πού ἐβοήθησεν εἰς τὴν μετάφρασιν καὶ εἶχε τὴν τυπογραφικὴν ἐπιμέλειαν, διότι αὐτὴ τοῦλάχιστον εἶναι φιλόλογος.

“Όσον ἀφορᾷ εἰς τὴν οὐσίαν: εἰς τὰς σσ. 27 κέ. ὁ Β. καταλογίζει εἰς τὸν Θ. ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι «δὲν χρησιμοποιοῦν τὸ Ἑλλησποντικὸν ζήτημα» γιὰ ν’ ἀντιπεθεθοῦν στοὺς Λακεδαιμονίους καὶ γιὰ νὰ τοὺς ποῦν μὲ τὴ σειρά τους ὅτι καὶ αὐτοὶ ὑποδουλώνουν τοὺς Ἕλληνας. Ἐνῶ, προφανῶς, θὰ ἦτο ἀμερόληπτος ὁ Θ., ἂν ἀντὶ πάσης θυσίας ἔβαζε τοὺς Ἀθηναίους νὰ κάνουν ὅτι ὑποδεικνύει ὁ Β. Ἐπίσης (σ. 27) ὁ Β., ἀγνοῶν ἢ παραβλέπων τὴν σαφῆ δῆλωσιν τοῦ Θ. (IV. 103. 3): «καὶ αὐτοὺς (sc. Μεσσηνίους) Ἀθηναῖοι δεξάμενοι κατ’ ἔχθος ἤδη τὸ Λακεδαιμονίων ἐς Ναύπακτον κατόπισαν», ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Θ. ἀποσιωπᾷ «τὴν παλιὰ ἔχθρα μεταξὺ σπαρτιατῶν καὶ Μεσσηνίων (sic, τὸ πρῶτον μὲ πεζὸν ἀρχικόν, τὸ δεύτερον μὲ κεφαλαῖον), πρᾶγμα ποῦ θὰ εἶχε φανερώσει τὶς αἰτίαι τῆς ἀσβηστῆς ἐχθρότητος, ποῦ ἐνωθῆσαν ὁ ἓνας γιὰ τὸν ἄλλον». Εἰς τὴν σ. 43 ὁ Β. μᾶς πληροφορεῖ ὅτι οἱ Σπαρτιατῆται ἀρμοσταὶ ἦσαν «εἶδος γενικῶν τοποτηρητῶν» (καὶ ἔχι στρατιωτικοὶ διοικηταί, φρούραρχοι). Εἰς τὴν σ. 45 ὁ Β. δίδει δεῖγμα τοῦ πῶς πρέπει νὰ γράφεται ἡ Ἱστορία: «Ὁ Roussel παρατηρεῖ ὅτι οἱ δῆθεν ἀπελευθερωτῆς τῆς Ἑλλάδος» κατόρθωσαν γρήγορα νὰ γίνουν τόσο μισητοί, ὅσο ἦσαν καὶ οἱ Ἀθηναῖοι. Τὸ σχόλιο αὐτὸ θὰ μποροῦσε νὰ τὸ εἶχε κάνει ὁ Θουκυδίδης». Καὶ διερωτᾶται ὁ Β.: «εἶναι δυνατόν, γιὰ νὰ τὸν καλύψει κανεὶς (sc. τὸν Θ.), νὰ δώσει τὴ στερεότυπη ἀπάντησιν ὅτι εἶναι ἐξαιρετικὰ φειδωλὸς σὲ σχόλια;» Ἀλλὰ, εἶναι ἀράγε ἀσυγχώρητος ὁ Θ., ὅτι δὲν ἐπρόλαβε τὸν Roussel ἢ ὅποιον ἄλλον; Ὁ Θ. ἀσφαλῶς δὲν ἀγαπᾷ πολὺ τὰ σχόλια οὔτε τὸν καταλογισμὸν ἠθικῆς εὐθύνης, ἀλλὰ διὰ τὸν ἐπαρκῆ ἀναγνώστην ὁ τρόπος ἐκθέσεως τῶν γεγονότων ὑποδηλοῖ τὰς περισσοτέρας φορὰς καὶ τὴν ἐπιδοκιμασίαν ἢ ἀποδοκιμασίαν του, ὅπως εἰς τὸ ἀπόσπασμα, ποῦ δίδει λαβὴν εἰς τὸν Β. νὰ τὸν κατακρίνη (II 67. 4, κατὰ μετάφρασιν τοῦ ἰδίου τοῦ Β.): «Στὴν ἀρχὴ τῶν ἐχθροπραξιῶν οἱ Σπαρτιατῆται ἐθανάτωναν σὰν ἐχθροὺς τῆς Σπάρτης ὄλους, ὅσους ἐπιαναν εἰς τὴν θάλασσαν, χωρὶς νὰ κάνουν διάκρισιν μεταξὺ τῶν συμμάχων τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν οὐδετέρων». Αὐτὸ τὸ «χωρὶς νὰ κάνουν διάκρισιν» δὲν εἶναι ἀρνητικῶς φορτισμένον;

Τὸ αὐτὸ περίπου κάνει ὁ Θ. καὶ εἰς τὰς περιπτώσεις τῆς θανατώσεως τῶν Πλαταιέων αἰχμαλώτων ὑπὸ Θηβαίων καὶ Σπαρτιατῶν καὶ τῆς ἐξοντώσεως τῶν Μηλίων ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων (III. 68. 1 καὶ V. 116. 3—4). Διὰ τὴν πρώτην ἐξ αὐτῶν ὁ Β. (σ. 47) αἰσθάνεται κνὰ τὸν πλημμυρίζει ἓνα κύμα ζήλον ἐναντίον τῆς Σπάρτης καὶ λίγη πικρία γιὰ τὸν Θουκυδίδην, ποῦ δὲν γράφει οὔτε μιὰ λέξιν γιὰ νὰ καταγγεῖλει τὸν τρομακτικὸν κυνισμὸν τῶν Λακεδαιμονίων». Καὶ ὁμοίως ὁ Θ. (III. 68. 4) σχολιάζει (κατὰ μετάφρασιν τοῦ Β.): «Ἄν οἱ Λακεδαιμόνιοι φάνηκαν τόσο ἀδυσώπητοι μὲ τοὺς Πλαταιεῖς, τὸ ἔκαναν κυρίως καὶ ἴσως μόνο γιὰ νὰ ἰκανοποιήσουν τοὺς Θηβαίους εἰς τὴν βοήθειαν τῶν ὁποίων ὑπολόγιζαν γιὰ τὸν πόλεμον ποῦ ἦταν ἀκόμη εἰς τὴν πρώτην του ἀρχή». Ὁ Θ. αἰτιολογεῖ (δὲν δικαιολογεῖ) αὐτὸ τὸ ἐγκλημα πολέμου ὡς ὀφειλόμενον εἰς πολιτικὴν σκοπιμότητα καὶ ἔχι μόνον δὲν ἀήχεϊ λίγο σὰν προσπάθεια νὰ αἰτιολογηθῆ ἡ Σπαρτιατικὴ ἀπόφασιν καὶ νὰ πιστωθῆ μὲ κάποιον ἐλαφρυντικόν: τὸ δημόσιον συμφέρον», ὅπως πιστεῖται ὁ Β., ἀλλ’ ἀντιθέτως ἢ διατύπωσις ὑποδηλοῦ, νομίζω, ἔμμεσον ἀποδοκιμασίαν τοῦ ἐγκλήματος.

Διὰ τὴν δευτέραν περίπτωσιν, τὴν τῶν Μηλίων, ὁ Β. (σ. 50) κατηγορεῖ μὲν πάλιν τὸν Θ. ὅτι «δὲν κάνει κανένα σχόλιον» ἀλλὰ τοῦ εὐρίσκει καὶ ἐλαφρυντικόν, τὸν ὅποιον ὁμοίως εἶναι, νομίζω, αὐθαίρετον, ὅτι δηλ. τὸ ἐπεισόδιον αὐτὸ ἦτο «τότε δυστυχῶς, μέσα εἰς τὰ πλαίσια ἑνὸς εἶδους διεθνούς δικαίου, ποῦ ἐπέτρεπε εἰς τὴν νικητὴν νὰ μεταχειριστῆ κατὰ τὴν κρίσιν του τὸν πληθυσμὸν μιᾶς πολιτείας, τὴν ὁ-

1) «Σχεδὸν δέ τι καὶ τὸ ξύμπαν περὶ Πλαταιῶν οἱ Λακεδαιμόνιοι οὕτως ἀποτετραμμένοι ἐγένοντο Θηβαίων ἕνεκα νομίζοντες ἐς τὸν πόλεμον αὐτοὺς ἄρτι τότε καθιστάμενον ὠφελίμως εἶναι». Κυρίως αἱ ὑπογραμμισμέναι λέξεις μαρτυροῦν τοῦ λόγου τὸ ἀσφαλές.

ποία είχε κυριέψει χωρίς αυτή να παραδοθεῖ». Και ὅτι ὁ Β. ἀγνοεῖ τὰς σχετικὰς ἀρχαιολογικὰς (ἰδίᾳ ἐπ.γραφικὰς) ἐρεῦνας περὶ τῆς ἰδιαζούσης περιπτώσεως τῆς Μήλου καὶ τῶν σχέσεών της μετὰ τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Σπάρτην, ὅτι ἀναμειγνύει τὰ περὶ «εἰδούς διεθνούς δικαίου» χωρὶς νὰ ἐπικαλῆται καμμίαν μαρτυρίαν, ὡς ἐπίσης καὶ ὅτι δὲν διαβλέπει τὴν ἔμμεσον ἀλλὰ σαφῆ καταδίκην τοῦ ἐγκλήματος ὑπὸ τοῦ Θ. (εἰς τὸν τρόπον ἐξιστορήσεως τοῦ ὅλου ἐπεισοδίου καὶ κυρίως εἰς τὸν διάλογον Ἀθηναίων - Μηλίων), ὅλα αὐτὰ τοῦ τὰ συγχωρεῖ κανεῖς. Ἀλλὰ τοῦ βλέπει μεροληψίαν τοῦ Θ. ὑπὲρ ἢ κατὰ τῶν μὲν ἢ τῶν δέ; Διότι περὶ μεροληψίας ὁ λόγος. Ἀντιθέτως, μᾶλλον ἀπόλυτον ἀμεροληψίαν θὰ διαπιστώσῃ κανεῖς, ἂν χρησιμοποιοῦσῃ τὴν ἔλλειψιν σχολίων εἰς τὰς διαφόρους περιπτώσεις ἐγκλημάτων πολέμου καὶ τῶν δύο συνασπισμῶν ὡς ἐν *argumentum ex silentio*.

Ἐπίσης εἰς τὴν σ. 47 ὁ Β. ὑποστηρίζει ὅτι, εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς σφαγῆς τῶν Θηβαίων αἰχμαλώτων ὑπὸ τῶν Πλαταιέων τὸ 431 καὶ τῆς ἐκδικήσεως τοῦ 427, «ὁ χρόνος ποῦ πέρασε ἔχει ἀπαλύνει τὴν ἐνοχλήτους» (sic) καὶ ἀναφέρει τὴν περίπτωσιν τοῦ Ὀρέστου (Εὐρ. *Εὐμεν.* 451—2), ὁ ὁποῖος ἐπικαλεῖται τὴν παραγραφὴν τοῦ ἐγκλήματός του διότι ἔγινεν, ὅπως καὶ τῶν Πλαταιέων, «πρὶν ἀπὸ πολλὸν καιρὸν». Ἀλλ' ἐκτὸς τοῦ ὅτι τὰ δύο «ἐπεισόδια» εἶναι εἰς τὴν οὐσίαν των τελείως ἄσχετα καὶ ἐπομένως ἀσύγκριτα μεταξὺ των, ὁ χρόνος ἀπὸ τοῦ 431 μέχρι τοῦ 427 δὲν εἶναι ἀρκετὸς διὰ τὴν παραγραφὴν οὔτε μεμονωμένου ἐγκλήματος οἰουδήποτε ποινικοῦ δικαίου, πόσω μᾶλλον ἐγκλήματος πολέμου καὶ μάλιστα μαζικοῦ. Ἀλλὰ, καὶ πάλιν, ποῦ εἶναι ἡ μεροληψία τοῦ Θ. ;

Εἰς τὴν σ. 164 ὁ Β. συγγέει πραγματικὰ ἐγκλήματα μετὰ προθέσεις ἐγκλημάτων, ποῦ δὲν ἐπραγματοποιήθησαν τελικῶς : «ὁ κόσμος σφαζόταν, γυναῖκες καὶ παιδιὰ πουλιοῦνταν δοῦλοι καὶ ἀποφασίζοσαν νὰ κοπεῖ τὸ δεξιὸ χεῖρ τῶν αἰχμαλώτων, γιὰ νὰ μὴ ποροῦν πιά νὰ κωπηλατοῦν». Μόνον ἓνας ἄκρατος ἠθικὸς φορμαλισμὸς θὰ ἐπέτρεπε τὸν συσχετισμὸν ἔργων μετὰ προθέσεις ἔργων. Τὸ τελευταῖον ἦτο ἀπλῆ κατηγορία κατὰ τῶν τότε ἠττηθέντων Ἀθηναίων (*vae victis!*), γνωστὴ ὄχι ἀπὸ τὸν Θ., ἀλλὰ τὸν σαφῶς μεροληπτοῦντα ὑπὲρ τῶν Σπαρτιατῶν Ξενοφῶντα (*Ἑλλην.* II. 1. 32). Ἐπὶ τῶν διαπιστώσεων αὐτῶν ὁ Β. φιλοσοφεῖ ἀπορῶν : «Μήπως βρισκόμικτε μπρὸς σ' ἓνα περίσευμα (sic) ζωτικότητος, ἓνα βίαιο ξετίναγμα χυμῶν ποῦ γυρεύει νὰ ἐκδηλωθεῖ καὶ τὸ κατορθώνει μετὰ τὸν ἴδιον τρόπον ποῦ μπορεῖ ὁ καθένας, ἀνάλογα μετὰ τὴν καλὴ ἢ κακὴ ἰδιοσυγκρασία του ;». Ἀλλὰ περὶ μεροληψίας τοῦ Θ. οὐδεὶς λόγος. Ἴδου τέλος παράδειγμα τοῦ πῶς ὁ Β. θὰ ἤθελεν ἴσως τὴν ἀμεροληψίαν τοῦ Θ. (σ. 56) : «... τῆς Σπάρτης, ληστρικὸν καταφύγιον κάθε κακίας καὶ ὑποκρισίας, καθὼς τὸ καταγγέλλει ὁ Εὐριπίδης στὴν «Ἀνδρομάχη» (στ. 445—7)». Ἀλλ' ἐδῶ ὁ Εὐριπίδης κάνει διὰ τῆς δραματουργίας καὶ «ἐθνικὴν προπαγάνδαν» ὑπὲρ τῶν Ἀθηναίων, ὅπως ἄλλωστε ἔκαναν καὶ οἱ ἄλλοι ἐμότεχοι τοῦ ἰδίου εἰς στιγμὰς κρίσεως διὰ τὴν πατρίδα των, ἐνῶ ὁ Θ. κάνει Ἱστορίαν, ὅπου δὲν χωρεῖ καμμία «ποιητικὴ ἄδεια».

Ἄλλο ἓνα ἱστορικὸν ἀφήγημα, ὡς τὸ χαριέστατον «Ὁ κύριός μου ὁ Ἀλκιβιάδης», θὰ ἦτο, νομίζω, πολὺ προτιμότερον ἀπὸ τίς «Μεροληψίες τοῦ Θουκυδίδου». Ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος δὲν θὰ ἔπρεπε, πιστεύω, νὰ εἶναι ἔργον ἢ πάρεργον τῆς λογοτεχνικῆς δημοσιογραφίας οὔτε τῆς φιλολογικῆς λογοτεχνίας, ὅσον ἱκανὴ καὶ ἂν εἶναι αὐτή, ὅπως συμβαίνει εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Β.